

С. Я. Вавженчук

кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
юридичний факультет,
кафедра цивільного та трудового права
просп. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна

ВИМОГИ ДО СПОСОБІВ САМОЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ

Стаття присвячена вивченню тих меж, в яких має здійснюватись самозахист як один із визначальних способів захисту трудових прав працівниками власними силами. Досліджується страйк та визначається його природа по відношенню до заходів самозахисту. Надається перелік заходів самозахисту.

Ключові слова: самозахист трудових прав, способи, вимоги.

Заходами самозахисту є вчинювані самостійно працівником дії, спрямовані на припинення порушення належного йому права, його відновлення (якщо існує можливість), а також на усунення перешкод у його реалізації. Актуальність теми є безсумнівною з огляду на розробку та розгляд у Верховній Раді проекту Трудового кодексу України, який повинен визначально містити адекватні правові засоби щодо захисту трудових прав працівників. Задля досягнення поставленої мети, що визначається темою дослідження, під час наукового пошуку використовуються наукові здобутки М. І. Брагинського, М. І. Клейна, І. В. Лагутіної, А. В. Куделіна, Г. А. Свердлик, Г. Я. Стоякіна, П. М. Рабіновича, В. А. Тархова, М. І. Хавронюка та інших.

Заходи самозахисту мають бути такими, щоб не суперечити законодавству. Відзначимо, що в літературі можна зустріти позицію, згідно з якою самозахистом є такі дії уповноваженої особи, які передбачені законом [1, с. 7], або — законом та договором [2, с. 109]. Зважаючи на те, що в самій Конституції встановлено право захищати будь-якими не забороненими законом засобами свої права і свободи, вважаємо, що зазначена позиція не є обґрунтованою: самозахист може бути не тільки передбачений законом, але й не передбачений, але йому не суперечити. Разом із тим, все ж заходи самозахисту мають відповідати певним вимогам задля того, щоб бути визнані саме такими, а не як самоуправство чи самосуд. Так, згідно з однією позицією умовами здійснення самозахисту є: «1) особа, яка самостійно захищає своє право, є безперечний його володар; 2) обраний особою спосіб самозахисту повинен бути відповідним порушенню; 3) спосіб самозахисту не може виходити за межі дій, необхідних для його застосування» [3, с. 56]. Інша точка зору зводиться до того, що умовами для самозахисту є наступне: «1) порушення права; 2) необхідність припинення порушення; 3) відповідність прийнятих для припинення порушення заходів характе-

ру та змісту правопорушення» [4, с. 35]. Інші умови виділяються згідно із ще одним поглядом на дане питання: «1) особа може самостійно захищати тільки своє дійсне право; 2) шкода, заподіяна реалізацією права на самозахист, не повинна явно не відповідати реальній чи можливій шкоді, заподіяній порушенням; 3) способи самозахисту не повинні виходити за межі дій, необхідних для їх реалізації» [5, с. 158]. На думку І. В. Лагутіної, умовами для здійснення самозахисту є: «1) порушення права чи можливість його порушення; 2) необхідність припинення (попередження) порушення; 3) використання способів, що відповідають характеру і змісту правопорушення» [6, с. 139].

На наш погляд, всі зазначені умови є дійсно важливими, але деякі з них потребують коригування. Зокрема, по-перше, для здійснення заходів самозахисту трудових прав має бути не тільки порушення чи можливість їх порушення, а й наявність реальної загрози порушення. Вважаємо, що термінологічно висловлення «можливість порушення права» не відображає конкретну сутність застосування самозахисту, оскільки можливість порушення права може бути уявною (уявною з вини роботодавця та без його вини). Уявна загроза порушення права теж може бути із різним ступенем уявності: такою, що з дій роботодавця можна зробити достатній висновок про порушення прав працівника, чи такою, з якої не є достатньо зрозумілим про порушення прав чи перешкоджання їх реалізації. Також слід додати, що умовою застосування заходів самозахисту в трудовому праві є не тільки необхідність припинення чи попередження порушення, але й відновлення. Це є особливістю самозахисту трудового права. Зокрема, відновлення прав шляхом вчинення заходів самозахисту відбувається у разі використання донорських днів відпустки, на які працівник має право, яке вже порушене внаслідок ненадання згоди роботодавця на їх використання у визначений працівником час.

П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк надають таке визначення межам (обмеженням) прав людини: «це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини» [7, с. 12]. Частиною 1 ст. 64 Конституції України встановлено, що «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [8]. Право на самозахист, як складова права на захист своїх прав, що здійснюється будь-якими не забороненими засобами, теж не може бути обмежене, крім випадків, передбачених Конституцією України. Аналізуючи положення ст. 8 та ст. 64 Конституції України, можна дійти висновку, що, якщо будь-який нормативно-правовий акт передбачає які-небудь обмеження тих чи інших прав та свобод людини і громадянина, крім тих, що визначені Конституцією України, ці обмеження є не правовими, а значить, суперечать Конституції України. Обмеження щодо прав і свобод, визначених Конституцією України, можуть встановлюватися тільки Конституцією. Виникнення спору з цього приводу має вирішуватися в судовому порядку. Разом із тим, якщо Конституція допускає обмеження певних прав і свобод, то конкретизація такого обмеження та його закріплення має здійснюватись лише законом, а не будь-яким іншим нормативно-правовим ак-

том нижчої юридичної сили. Це положення діє за будь-яких умов, навіть за умови введення воєнного чи надзвичайного стану в державі. Особливо питання обмеження прав і свобод стосується тих прав і свобод, що визначені Конституцією: вони безумовно можуть обмежуватись тільки Конституцією. Так, визначене право на захист своїх прав обмежується самою ж Конституцією в частині його реалізації за допомогою такого засобу, як страйк. Зокрема, визнане в ст. 44 Конституції право кожного, хто працює, на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів, обмежується зазначенням в ч. 4 вказаної статті, що можлива заборона страйку і здійснюється вона на підставі закону [8].

Сьогодні в науковій літературі право на страйк розглядається як складова права на асоціацію, що відповідає міжнародним тенденціям визначення права на страйк. В розрізі нашого дослідження право на страйк нас цікавить саме з точки зору здійснення захисту прав працівником. Відмітимо, що діюче національне трудове законодавство розглядає право на страйк тільки як колективне право, оскільки дозволяє його як крайній засіб вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

До страйку працівники вдаються за необхідності вирішити колективний трудовий спір, який може виникнути щодо: «а) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; б) укладення чи зміни колективного договору, угоди; в) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; г) невиконання вимог законодавства про працю» [9]. Кожне з цих окремих питань може прямим чином зачіпати індивідуальні інтереси працівника, внаслідок чого рішення про підтримку необхідності у проведенні страйку та особиста участь працівника є самостійним рішенням індивіда про захист своїх власних інтересів. Тому вважаємо, що право на страйк є правом кожного, хто працює, а, отже, правом кожного окремо взятого індивіда на здійснення свого захисту власними силами шляхом участі в страйку. Участь працівника в страйку є заходом самозахисту.

Особливою характерною рисою самозахисту, як відомо, є вирішення трудового спору, поновлення свого порушеного права чи усунення перешкод в його реалізації власними силами без звернення до уповноважених юрисдикційних органів. Очевидно, що страйк відповідає даній вимозі, а, отже, є заходом самозахисту працівників щодо порушення їхніх прав. Відмінними рисами даного заходу від інших є: по-перше, його форма — колективна; по-друге, особливий порядок застосування, що регулюється законом та містить чітко передбачені підстави та порядок здійснення; по-третє, детальна регламентація етапів застосування даного заходу самозахисту, недотримання яких може призвести до визнання його незаконним. Разом із тим, страйк відповідає загальним ознакам самозахисту, серед яких: 1) самозахист здійснюється самостійними силами уповноваженої особи без звернення до уповноважених юрисдикційних органів; 2) самозахист здійснюється у разі порушення права, перешкоджання його реалізації або наявності реальної загрози його порушення чи перешкоджання реалізації; 3) самозахист здійснюється з метою припинення порушення права,

усунення перешкод в його реалізації, а також відновлення порушеного права, у разі існування можливості; 4) самозахист здійснюється тільки до моменту, коли правопорушення триває: з моменту припинення порушення права або з моменту усунення перешкод у реалізації належного особі права особа, що здійснює самозахист, повинна припинити застосування заходів самозахисту; 5) самозахист може здійснюватися всіма не забороненими законом засобами.

Слід звернути увагу на таку ознаку самозахисту, як період застосування заходів самозахисту: заходи самозахисту мають тривати тільки до моменту, коли триває правопорушення чи існують перешкоди з боку роботодавця для реалізації належного працівникові права. У випадку, коли порушення права припиняється, а також у разі, коли перешкод для реалізації належного працівникові права вже не існує, мають припинятися і заходи самозахисту. В протилежному випадку такі заходи вже будуть виходити за межі закону та будуть кваліфікуватися як самоуправство. Основною відмінністю самоуправства від самозахисту є те, що самоуправство не відповідає вимогам закону та, відповідно, безпідставно порушує права інших осіб.

Серед заходів самозахисту слід виділити правові та неправові. До перших відносяться такі, що визначені законом та здійснюються в рамках правових відносин. Другі являють собою такі форми, які не визначені законодавством, але і йому не суперечать. Прикладом таких дій є голодування, яке стало досить розповсюдженим сьогодні по всьому світу (голодування працівників льотної авіакомпанії в 2010 році з вимогою виплатити їм заробітну плату), самогубство.

Отже, вимогами (і одночасно ознаками) до здійснення самозахисту виступають наступні: 1) порушене право має безперечно належати працівникові; 2) захист може здійснюватися тільки щодо належного трудового права чи законного інтересу працівника; 3) самозахист здійснюється самостійними силами уповноваженої особи без звернення до уповноважених юрисдикційних органів, але це не перешкоджає працівникові залучати до переговорів із роботодавцем свого представника, важливою ознакою є сам факт вчинення дій самостійно працівником; 4) самозахист здійснюється у разі порушення трудових прав, перешкодження їх реалізації або наявності реальної загрози їх порушення чи перешкодження реалізації; 5) самозахист здійснюється з метою припинення порушення права, усунення перешкод в його реалізації, а також відновлення порушеного права, у разі існування такої можливості; 6) самозахист здійснюється тільки до моменту, коли правопорушення триває: з моменту припинення порушення права або з моменту усунення перешкод у реалізації належного особі права, працівник повинен припинити застосування заходів самозахисту; 7) участь у здійсненні самозахисту беруть тільки суб'єкти трудових відносин — роботодавець та працівник (або працівники під час страйку); 8) самозахист може здійснюватися всіма засобами, які не заборонені законом, а також які не суперечать вимогам суспільної моралі.

Література

1. Стоякин Г. Я. Меры защиты в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1973. — 22 с.
2. Тархов В. А. Советское гражданское право. Ч. 1. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. — 230 с.
3. Брагинский М. И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав // Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. — М.: Фонд «Правовая культура», 1995. — 479 с.
4. Клейн Н. И. Возникновение гражданских прав и обязанностей, осуществление и защита гражданских прав // Комментарий части первой Гражданского кодекса Российской Федерации / Отв. ред. О. Н. Садилов. — М.: ЮРИНКОМЦЕНТР, 1995. — 448 с.
5. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие. — М.: Лекс-Книга, 2002. — 208 с.
6. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Лагутіна Ірина Вікторівна, Одеська національна юридична академія. — О., 2007. — 206 с.
7. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2004. — 464 с.
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
9. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 34. — Ст. 227.

С. Я. Вавженчук

Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетмана,
юридический факультет,
кафедра гражданского и трудового права
просп. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина

ТРЕБОВАНИЯ К СПОСОБАМ САМОЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ

Резюме

В статье определены и изучены те границы, в пределах которых может осуществляться самозащита, как один из определяющих способов защиты трудовых прав работниками собственными силами. Определен перечень способов самозащиты, проанализирована забастовка и ее природа по отношению к способам самозащиты.

Ключевые слова: самозащита трудовых прав, способы, требования.

C. Ya. Vavzhenchuk

Kyiv Vadym Hetman National Economic University,
The Law Faculty,
The Department of Civil and Labor Law
Pobedy av., 54/1, Kyiv, 03680, Ukraine

REQUIREMENTS TO METHODS OF SELF-DEFENSE OF LABOR RIGHTS

Summary

The article elaborated that explored boundaries within which can be self-defense as one of the key ways to protect labor rights of employees on their own. The list of ways to self-defense, strike analyzed and its nature in relation to methods of self-defense.

Key words: self-defense of the labor rights, methods, requirements.